

Jelsum één van de paeldorpen van voormalig Leeuwarderadeel

(Stienser 2022 nrs. 19 en 20)

Deze bijdrage over Jelsum is verzorgd door Stichting Monumentenzorg Leeuwarderadeel. Deze Stichting beijvert zich in bijzonder voor behoud van vier kerktorens in voormalige Leeuwarderadeel i.c. van de torens van Hijum, Finkum, Jelsum en Stiens. In deze bijdrage vragen we aandacht voor markante historische aspecten in of nabij Jelsum.

De vestiging Jelsum ontstond, zoals vele dorpen in dit gebied, nabij een kwelderwal die de westelijke begrenzing met de zee vormde van het oude Graafschap Oostergo.

Jelsum is rond 1270 bekend als Heilsum. Daarna achtereenvolgens in 1402 als Helsim, in 1472 als Helsum of Hyelsum en pas in 1503 als Jelsum. De dorpsnaam verwijst vermoedelijk naar de woonstede (heem/um) van iemand die "Helle" heette. Men vestigde Jelsum op een terp. Uit de huidige weilanden binnen de bestaande ringweg kan worden afgeleid dat dit een indrukwekkende (dubbele) terp met radiale structuur moet zijn geweest. Onze voorouders meenden echter, jammer genoeg einde 19^e begin 20^e eeuw, terpen te moeten afgraven, zo ook de terp van Jelsum. Men groef de terp vooral af aan de noordzijde. Op het resterende zuidelijke gedeelte, dat nagenoeg op hoogte is, staat de Sint Genovevakerk terwijl verder de oude bebouwingsrand nog herkenbaar is.

Het gedeelte van Jelsum gemarkeerd door bebouwing aan zuidzijde van de kerk begrenst door de scheidsmuur van Dekamastate en een vijftal monumentale woningen daar tegenover verkreeg de status van beschermd dorpsgezicht. Betreft één van de weinige beschermde stads- en dorpsgezichten in Friesland. Daarnaast bezit het dorp nog een aantal rijksmonumenten.

Op de plek waar nu Dekemastate staat, zuidoostelijk van de kerk, stond in de 13de eeuw al een woning. De huidige omgrachte zaalstins, Dekamastate, is niet scherp te dateren wat te wijten is aan de in de tijd voortdurend veranderingen. Zo wordt in 1486 de state voor het eerst genoemd. Deze documenten wijzen ook uit dat in 1498 de state is vernield door brand. De state zou weldra weer worden herbouwd. De overwelfde kelder van het noordelijke gedeelte is veel ouder, omdat er nog sporen zichtbaar zijn van smalle zogenaamde schietsleuven. Omstreeks 1540 verrezen een hoofdvleugel met twee bouwlagen en een noordelijke aanbouw. Een eeuw later een haaks daarop de nog bestaande zuidvleugel. In 1814 werd de state opnieuw opgetrokken waarbij men de verdiepingen verwijderde van hoofd- en dwarsvleugel. Rond 1905 verzag men de state van de nog bestaande toegangsbrug en verlengde men scheidsmuur tot nabij de dorpskern. Tot ver in de 20^e eeuw (tot 1996) vererfde Dekemastate steeds binnen de familie. Soms gebeurde dit via vrouwelijke lijn of soms via neven c.q. nichten maar de familie streefde er naar dat de danmalige eigenaars ook de bewoners van de state waren.

Behalve het Camstrageslacht van Dekamastate waren er nog twee adellijke families woonachtig in of nabij Jelsum te weten de Hinnema`s en Donia`s. Op de kaart van Winsemius uit 1622 staan woonsteden aangegeven van zowel Hinnema als Donia. Eén van Hinnema`s was dermate belangrijk dat hij als 'heere tot Hinnema in Hielsum' aanwezig was bij ondertekening van Vrede van Munster in 1648. Na deze bekende Hinnema vererfde het eigendom van de state zich in de vrouwelijke lijn. Volgens geschiedkundige Schotanus werd de Hinnemastate in 1732 afgebroken. Van de Donia`s is bekend dat in 1578 Kempo van Doenye de enige edelman in Jelsum was. Tenminste hij werd via de toenmalige belasting met een aan hem persoonlijke gerichte 'impositie' (soort aanslag) aangeslagen voor 12 caroliguldens. Dat was destijds een vermogen. De laatste Donia in Jelsum was Frans Harinxma van Donia, die zichzelf uitriep als vertegenwoordiger van deze familie. In 1580 was

hij kerkvoogd. Van de state resteerde daarna een aanzienlijke boerderij. In 1850 was het oorspronkelijke stinseterrein verlaten terwijl men de boerderij enkele percelen verplaatste naar het zuiden.

De reeds genoemde Hervormde Sint Genovevakerk dateert uit de 12e eeuw. De toren van de kerk bouwde men in de 13de eeuw. Markante kerkinterieur bestaat uit , twee herenbanken, de preekstoel en enkele vroege renaissance zerken van betekenis.

Dendrochronologisch onderzoek, onderzoek naar typen houtnerven, uitgevoerd in 2018 toonde aan dat zowel de draagconstructie van het tongewelf, rond geconstrueerd plafond van de kerk, als de dakconstructie van de Sint Genovevakerk van Jelsum is gemaakt van eikenhout afkomstig uit Midden-Duitsland. Genoemd onderzoek liet verder zien dat dit hout was gekapt in 1478-1480. Op grond van dit onderzoek stelde men vast dat zowel tongewelf alsmede dakconstructie gebouwd zijn rond 1482. Het eikenhout van klokkentoren als die klokkenstoel van de kerk, die werden gedateerd op 1508 zijn tevens afkomstig uit Midden Duitsland. Het torenuurwerk van de kerk restaureerde men in 2014 en in 2010 vond er een archeologisch onderzoek in de terp plaats ten noorden van de kerk.

Jelsum had een halte aan de voormalige spoorlijn Leeuwarden – Anjum (Dokkumer Lokaaltje). Het spoor liep westelijk langs Jelsum. Het station van Jelsum opende men op 22 april 1901 en men sloot het op 1 december 1940. Afsluitend het station is in 1944 bij een bombardement grotendeels verwoest.

Rondom Jelsum kon/kan men opvallende grote boerderijen waarnemen. Eén voorbeeld daarvan is de boerderij van de bekende veefokker van Fries Rundvee Stamboek (FRS) Wassenaar uit de jaren vijftig en zestig. Deze fokker was zo bekend dat Koningin Juliana er met de toenmalige Sjah van Perzië op bezoek kwam.